

ORIJEKACIJE

BIBLIJSKO TEOLOŠKI PRISTUP RADU

Nikola Hohnjec

VAŽNOST RADA

Uvodno možemo reći da je u središtu svakog zbivanja danas čovjek. Može biti bezbrižan ili zaokupljen. Čovjek je ponosan, ali i loman, kako znamo iz iskustva i datosti da to nije bez njegove krivnje. Mnoga su uspješna nastojanja čovjeka urodila plodom. Nove antropološke znanosti govore o tome, i stare se preusmjeruju k čovjeku. Čovjek postaje svjestan sam sebe i osobnu sudbinu uzima u svoje ruke. Crkva je sve više zaokupljena istom preokupacijom i to ne iz nekog pomodarstva, već iz vjernosti pozivu da radi na tome kako bi čovjek bio više čovjek, što je uvjet govora o Bogu. U teologiji se sve češće tumače antropološki sadržaji. Tako se i teološki priručnici popunjuju istimenom terminologijom. Teologija se, jednom riječju, postavlja na antropološku razinu. Teologija je zabrinutija za ljudski svijet te ga želi više prožeti božanskim svijetom, kraće rečeno, svijetu želi biti više teologija.

Ako je nekad u jednom razdoblju civilizacije bilo teško razabrati i dati pravo ime elementu koji određuje strukturu, daje nadahnuće i vrijednosti, koji je njezino, tako reći, živčano središte ako ne i vrhovna vrijednost, danas bez oklijevanja možemo reći da se ljudi slažu u tome da suvremeno razdoblje označe kao civi-

lizaciju rada.¹ Rad je pojam i počelo svakog čovjekovog angažmana.² Rad predstavlja dostojanstvo i čovjekovo pravo. On je izričaj čovjekove veličine i specifičnosti. Ljudski je rad, međutim, ambivalentan kao što pokazuju ratna razaranja, ekološke opasnosti ili nuklearni rat ako spomenemo samo najakutnije ugroženosti koje isto tako proizlaze iz rada. Rad je po sebi neutralna stvarnost koja je povjerena čovjekovom znanju i moći što ga usmjeruju. Rat ostavlja svoj trag i na čovjeku. Tako čovjek nije samo ono što je bio nego i ono što radi i rad mijenja to što jest. Čovjek, međutim, nikada ne daje sebe cijeloga u radu ili u nekom djelu. On daje dio sebe koji ostaje, ali rad ga ne nadvisuje. Rad je svojstvena čovjekova aktivnost, ali čovjek nadilazi rad i svoja djela. Rad ne može imati svoj smisao, zato rad ne daje smisao čovjeku, nego čovjek daje smisao radu.

¹ Usp: M.-D. CHENU, *Rad i stvaranje*, Svesci 1 (1967) br. 1, str. 12.

² Usp. E. A. JOHNSON, *Priroda i značaj ljudskog stvaranja*, *Encyclopedia moderna* 1 (1966) br. 1, str. 33: Plodovi rada su u mislima mnogih: „Vjera u mogućnost da se ostvari blagostanje i napredak u nacionalnom pa čak i u svjetskim razmjerima, što predstavlja u neku ruku našu suvremenu ekumensku religiju koja vodi milijune u svijetu k snu o spasenju od bijede, patnje, bolesti i nepismenosti.”

Nije to samo datost nego i zadatak po kojem on mora nadići i prekoračiti svoja djela i ići za tim da nade egzistencijalno žarište, da dade istinski smisao cjelokupnom određenju. On svojom voljom i izborom daje kvalitet radu time što se utječe slobodi. Čovjek dakle moralno pristupa svojem radu. Čovjeku je potrebno mjerilo djelovanja. Rad se zato ne događa mimo ili još manje protiv Boga. Čovjek je radom postigao dostojanstvo, po svojem je radu stekao autonomiju; upravo držeći se prirodne datosti rada i etičkih pravila, čovjek radnik postaje suradnik i nastavljač Božjeg djela za ljudsko dobro i boljitak svijeta.

Izgleda da biblijski govor o radu ne odgovara današnjoj civilizaciji. Rad u nomadskom, u kasnijem zemljoradničkom i od države organiziranom biblijskom društvu bio je primitivan, često mučan i u svemu drukčiji od rada u suvremenom industrijaliziranom društvu. Onda se nije znalo za napredak postignut radom. Nije postojala, s druge strane, opasnost da za neke ponestane posla. Rad je doduše bio mučan, ali nije poznao moderna otuđenja kao što su iskorištavanje, frustriranost zbog mehanizacije i djelomičnosti odnosa prema djelu. Kad se danas govori o radu, polazi se mnogo šire od biblijske postave. Polazeći od ljudskih prava, govorimo da je rad jedno od osnovnih i temeljnih ljudskih prava. Polazimo i otuda da je čovjek osobito danas kao društveno biće graditelj i stvaralac, gotovo je po naravi pozvan da djeluje. U Bibliji je naglašena stvaralačka strana rada. Govori se o skladu čovjekove naravi, da on kao korporativna stvarnost, kao muž i žena, a u odnosu prema Bogu kao sličnost i njegova slika vlada i podlaže sebi stvorenja prirode, osobito živa bića. Rad je praćen blagoslovom, ali se već od samog početka slobodnim izborom povezuje s prokletstvom.³ Ambivalentnost i pesimizam rada proteže se kroz cijelu Objavu. Upravo zbog toga situacija biblijskog pristupa nije najsretnija. Zato teologiju rada treba osloboditi od analize koja objašnjava što je rad, ali i opravdanje zašto i čemu rad.⁴ Treba radije početi od iskustva koje je nastalo od kršćanskog uvida. Rad je međusobni odnos i stvara isto takve odnose. Rad proizlazi od čovjeka i njemu se vraća. Služi solidarnosti i u komunitarnom

djelovanju okružuje ljude kao braću. Pavao u NZ polazi od egzemplarnog stava, poziva se da je radio vlastitim rukama. Ne smije se biti na teret drugima, već treba biti radin jer kruh se čestito zarađuje i jede (2. Sol 3). Pavao ima uzor u Isusu Kristu koji je za zemaljskog života bio radnik (Mk 6,3) i sin radnika (Mt 13,55). Evanđelja ne govore o samom radu. Ponekad se sporedno spominje kao kad Ivan kaže da Otac nebeski stalno radi i brine se za sve (Iv 5,17; 6,28). Tako i Isus stalno služi i radi poput svojega Oca. Slično svjedoče Ivan i Djela apostolska kad govore da je on Jahvin sluga (Iv 1,29.36; Dj 8). Pravo čovjekovo djelovanje NZ ocjenjuje u svjetlu utjelovljenja, otkupljenja i eshatologije. Rad je sredstvo do ploda jer može dovesti do Božjeg djelovanja ako je etički ispravno usmjeren. Isus nam daje osnovni aksiom: prva i najizrazitija briga jeste Božja vladavina.

Teologija rada treba početi od fenomena rada, a ne od biblijskog posredstva o radu. Jezično-terminološki pristup želi biti most od iskustva do biblijske poruke o radu.

SLOŽENOST RADA U LINGVISTICI

Lingvistički pristup⁵ radu želi nas dovesti do spoznaje da proučiti pojmove, riječi i govor znači proučiti čovjeka samog, pa je zato to pokušaj spoznaje nedokučivog. Govor i čovjek su povezani, i dobro opaža Škarić⁶ kad nastoji osvijetliti fenomen govora i kad tvrdi da čovjek nije izmislio govor, nego je govor rastao skupa s čovjekom i narastao upravo onoliko organiziran i kaotičan kao i sam čovjek. Možemo uistinu reći da čovjek govori da bi se odmjerio, uspore-

³ Kletva Božja leži na uvjetima pod kojima se mora obavljati rad.

⁴ Rad bi se trebao osloboditi biblijskih pretpostavki „mindestens in der explikatorischen Analyse (was ist Arbeit?) und in der explanatorischen Rechtfertigung (warum und wozu Arbeit?)“ (H. JURIS, *Wovon handelt die Theologie der Arbeit*, Internationale katholische Zeitschrift 13 (1984) str. 120.)

⁵ Neslavenske jezične informacije crpljene su od teologa M.-D. Chenua, osobito iz članka *Arbeit* u *Handbuch theologischen Grundbegriffe*, München 1970², 99–111.

⁶ Usp. I. ŠKARIĆ, *Govor, čovjek i univerzum*, *Encyclopedia moderna* 4 (1969) br. 9, str. 79.

dio sam sa sobom, s drugim, i s drugima, da bi pokazao koliki je.⁷ Jezično-terminološki pristup radu želi pokazati isto. Rad je u teologiji i etici uistinu novost. Počinje ulaziti pedesetih godina u teologiju, a u etiku u našim danima. Vrijeme je to kad su stvarane teologija prirode, oslobođenja ili su zbog ekonomske krize postale bliske razne ugroženosti. Izraz „rad” bremenit je kako raznim utjecajima tako i vremen- skim odnosima što sve može biti odraz i punina velikog iskustva. U njemačkom starosakson- skom jeziku „Arbeit” se upotrebljava u jed- nakom značenju kao mučnina, nevolja i teš- koća. Kao da rad sadrži predodžbu o nekoj prisilnoj nuždi koja stvara potrebu, trpljenje i umor. Sam izraz kao oznaka napornog, nevolj- kog i teškog potvrđuje etimologija francuske riječi „travail”. Nastala je od vulgarnog latin- skog izraza „tripalus” (tripalare – mučiti) što znači jedan od triju stupova za koji su pri- vezivali konja da ga lakše potkiju. „Travaileur” je u srednjem vijeku sudska oznaka onoga koji vodi parnicu. Također se u istom jeziku za že- nu u porođajnim bolima kaže „en travail”. Riječ „labeur” (laborare) doživjela je neobični razvoj: dok u početku znači samo specijalan rad kojim se bavi samo poseban sloj ljudi, kasnije poprima pogrđan prizvuk svih onih koji podnose pokkoru. Hrvatska riječ „težak” (težačiti), tj. nadničar, poistovjećuje se s poj- mom riječi „težak” i „poteškoća”. Litvanski glagol „kopati”, tj. sjeći na komadiće, koji je nastao od jednakozvučnog slavenskog glagola „kopati” – postoji i u hrvatskom – veliki rje- čnik NZ-a etimološki povezuje s grčkom riječi „kopos” = rad. Odatle se daje zaključiti da se „kopos” upotrebljavao za tvrdnu obradu zemlje. Ruski „trud” = rad, poznat i u hrvatskom uz razliku u značenju, kao da pokazuje početnu amorfnost i tvrdoću koju treba svladati napo- rom. Riječ „trudnoća” kao i u francuskom pod- sjeća na rad koji je trebao biti spontan, pun radosti, ali je onomu koji djeluje u stvarnosti tvrd, pun bola i nosi obilježje kazne. Druga ruska riječ za rad „rabota” podsjeća na onoga koji treba prvotno raditi, a to je rob i sluga, kao što se vidi i u slovenskom gdje „rabiti” znači „trebati”. U indijskom jeziku 16. st. termin „raditi” nabijen je najizrazitijim tonom mučni-

ne tako da ima isti korijen kao i riječ „umrijeti”.

Dok sva ova izlaganja znače dinamičniju potrebu zahvata, zanimljivo je da u slovenskom jeziku „delo” anticipira buduće djelo koje je u stvari već započelo radom, jer postoji ista riječ „delo” za rad i djelo. Premda nerado rad povezujemo s radošću, čini se da to nije puka eufonija jer rad, lišen dakako nadrikompenza- cije, uistinu je praćen radošću. Spremno i volj- no rado ga se često puta laćamo. Kućni, zanat- ski i poljski poslovi pojedinačno i grupno često su praćeni radosnom pjesmom. Još izrazitiji i mnogo veći optimizam možemo utvrditi u vijetnamskom jeziku gdje „sre” izražava stvar- nost sastavljenu od zanatstva, umijeća i religi- je. Rad, ljepota i svetost odjednom se sjedi- njuju. Lingvistika kao da potvrđuje i rezultira koliko je kreativnosti trebao čovjek kad je u po- vijesti htio izgraditi nešto lijepo što će posvetiti ili služiti za posvećenje. Otuda možemo lako razumjeti evolutivne mogućnosti rada u indu- strijskom društvu gdje postoje raznovrsni struč- ni radovi i posebni novi nazivi. K tome, rad je danas naziv za svako zanimanje kojim se čovjek bavi.

Lingvistička strana rada htjela nam je po- kazati da su jezik i govor izloženi svim zgodama i nezgodama stvarnosti u svijetu. I Objava po- sreduje govorom svoje događaje i sadržaje.

O RADU U BIBLIJI

Biblijski „flash” o radu vodi nas najprije u doba nomadstva gdje rad nije imao preveliko značenje jer plodovi ovise više od prirodnih da- tosti nego od čovjekovog rada. Kad se počelo stvarati gradove, rad se više cijeni. Veliki gra- đevinski pothvati kraljeva nezamislivi su bez valjanih radnika pa i posebne radne snage – robova. I obrađivanje zemlje podiže važnost radu. Proroci također poznaju važnost rada, zato zagovaraju siromašne koji se ponajviše trude (usp. Amos). Mudrosni se aforizmi isto dotiču rada (Mudre izreke). Biblija dakle pozna- je stvarnost rada, njegove vrednote i napor. No u usporedbi s današnjim složenim stanjem, is-

⁷ Ibid.

pravno je reći da je čovjek u Bibliji uvijek i svagdje pri poslu. No rad zanatlije ili sitnog poljodjelca dosta se razlikuje od intenzivnog i organiziranog što ga u nama dočaravaju moderne vizije rada i stoga smo skloniji vjerovati da Pismo ne zna za rad ili da ga slabo poznaje.⁸ U usporedbi s današnjim vremenom, tu je samo klica koja ipak govori da rad u Božjem planu znači komadić gradnje svijeta i ljudske naravi što je zapovjedio Bog. On hoće rad, koji je sastavni dio života, tako da Dekalog ne poznaje zapovijedi: „Ne budi lijen!” I izraelski kraljevi cijene rad. Narodu su potrebne radne navike koje pokreću na dobro. Tako se ostvaruje primjer živog Boga, onoga koji radi. Starozavjetni izraz „melaka”⁹ obuhvaća stvariteljsko djelo i ujedno se upotrebljava za sadašnji Božji zahvat u svijetu. To je povijest postojanosti Božjeg plana čije je ostvarenje počelo u stvaranju kada Bog poput čovjeka radi, umara se i odmara. On se veseli dobru i žalosti zlu činu. A kad je čovjek tragičnim izborom izgubio svoje mjesto u prvotnom Božjem planu, Bog će novim stvariteljskim zahvatima obnavljati nastalu neskladnost. Izaija pun optimizma gleda novu poruku: „Ne spominjite se onog što se zbililo, nit mislite na ono što je prošlo” (43,18). Doći će vrijeme kad će na kraju progovoriti „po Sinu koga je postavio baštinikom svega po kome je stvorio svijet” (Heb 1,3). Punina vremena, u kojoj je Krist postao prvorodenac i glava svega stvorenja, u stvari je vrhunac Božjih djela u vremenu ljudske povijesti.

I čovjek je pozvan na djelo jer Božja djela nisu za njega povlastica koju bi on kao korisnik mogao bezbrižno uživati. Čovjek ne može jednostavno uživati luksuz promatranja i primjene božanskog stvaranja. I on mora težačiti, mora postati slugom i robom što upravo znači suprotni termin „aboda”¹⁰ kao oznaka za rad. Zemlja kao nesavršena i nedovršena datost očekuje mnogo ljudskih zahvata. Čovjek je pozvan na izgradnju svijeta. Susret čovjeka i prirode odvija se u radu gdje je stvarno ostvarenje praizvornog čovjekovog određenja kao bića koje radi. Rezultati čovjekovog rada, premda postignuti mukom i težačenjem („kopos” upravo to i znači), postupno pokazuju da je čovjek sposoban da vlada prirodom i da je sta-

vi sebi u službu. Rad je, međutim, čovjekova datost popraćena nuždom i ograničenjem. Rad je s Božje strane praćen blagoslovom i čovjek mu mora dati moralno usmjerenje. Koji put je moguća jedino molitva: „i molitva im je na djelo usmjerena” (Sir 38,34). Molitva i djelo jedna su stvarnost tako da „ergon” (= djelo, rad) po Bertramu¹¹ znači svako djelovanje i sve djelatnosti: umjetničke, slikarske i pjesničke, upotrebljava se za rad žene u kući i muškarca u javnosti. NZ tom mnoštvu značenja pribraja znakove i misionarski rad. Iz biblijskih mjesta ipak treba izdvojiti neka mjesta koja su bitna za biblijsku poruku. To je Post 1,28 sa sadržajem kako je rad čovjekov zadatak u prirodi i među živim bićima. Post 2,15 govori da čovjek nastavlja i čuva Božje djelo stvaranja. Ova dva mjesta govore o teologiji stvaranja na što prirodno nastavlja teologija rada. No čovjek je i slobodan, on ima mogućnost izbora tako da može razgrađivati. I zato je u zajedništvu s Kristom potrebno egzemplarno i praktično etičko ponašanje koje imamo u 2. Sol 3,6–13. Analizom ovih triju mjesta može se doći do biblijske poruke o radu.

Čovjek – gospodar prirode i živih bića (Post 1,28)

Uzmimo prvo svećenički izvještaj stvaranja¹² *Post 1,28*: „I blagoslovi ih i reče im: 'Plodite se i množite i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!’” Ovaj redak govori da je svijet stvoren tako da

⁸ Usp. P. de SURGY – J. GUILLET, *Rad*, u Rječnik biblijske teologije, Zagreb, 1969, str. 1061.

⁹ Usp. A. PIANA, *Arbeit: Segen oder Fluch, Segen und Fluch?* Concilium 18 (1982) str. 751.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Usp. G. BERTRAM, *Ergon, ergasomai*, u Theologisches Wörterbuch zum NT, Bd. II, Stuttgart, 1935, str. 633.

¹² Analiza se služi izlaganjima dotičnih mjesta kod Goluba, *Čovjek slika Božja*, Zgb. 1968; Rebića, *Biblijska prapovijest*, Zgb. 1972²; C. Westermanna, *Genesis*, Kap. 1–11 u nizu Noth: *Biblischer Kommentar*, Bd. 1/1 i G. von Rada, *Das erste Buch Mose, Genesis*, Göttingen, 1972.

čovjeku služi kao životni prostor. U njemu živjeti znači razvijati se i ispuniti svoju zadaću. Sve stvaranje jest Božje nastojanje oko čovjeka. Čovjek dobiva zadatak da si podloži zemlju i da se okoristi njome i živim bićima, gospodareći njima i zaštićujući ih. Redak 28 počinje blagoslovom. Blagoslov se, međutim, spominje i kod stvaranja životinja (1, 22). Biblija kasnije spominje da blagoslov i uspjeh djela ljudskih ruku dolazi od Boga (Pnz 15,10; Job 1,10). Ovdje su, međutim, ljudi oslovljeni: „i blagoslovi ih”. Blagoslov se odnosi na snagu plodnosti koja daje rast. Blagoslov se tako odnosi na začecje i rađanje. Još je važnije da djelo jednom stvoreno netko podržava. Prije svega, blagoslov se odnosi na budućnost. Plodnost je tako stavljena u Božji plan i nije neka pobožanstvenjena sila. Čovjeku je naređeno da nastavi Božje stvaralačko djelo i da sudjeluje na stvaralačkoj moći u neprekidnosti života. Čovjek također dobiva zapovijed da sudjeluje na uređenju svijeta. Plodnost i gospodstvo nad prirodom vođeni razumom koji je dio čovjeka kao slike Božje, pod čovjekovim vodstvom mogu uistinu biti blagoslov. U našem redku opisuje se gospodstvo i vladanje nad zemljom, znači nad neživom prirodom i nad živim stvorenjima. Čovjek vlada nad životinjama kao što sunce vlada nad danom i mjesec nad noći (Post 1,22). Čovjek je, drugim riječima, iznad životinje i zato pripada njegovoj ljudskoj biti da vlada nad živim stvorenjima. Time što je ovdje nabrojeno gospodstvo nad životinjama, nije umanjeno čovjekovo raspolaganje biljkama i mrtvim stvarima. Sva je zemlja podložena, čovjek je sebi treba podložiti, ali samo se živim stvorenjima može gospodariti, nad njima se može vladati. Što se odnosi na vladanje nad životinjama, odnosi se i na sve stvoreno. Ovladati umijećem, tehnikom i jezikom odnosi se i prema mrtvim stvarima. Čovjek dakle ima zapovijed i blagoslov da produži vlastitu vrstu, ali on isto tako usavršuje i nastavlja Božju stvaralačku djelatnost obrađivanjem zemlje. Treba podrediti živu i neživu prirodu i njome treba vladati. Bog nije završio i usavršio svijet, nego je čovjek pozvan da ga na temelju svoje sličnosti kao Božja slika usavrši i ukrasi. Čovjek je naime slika djelatnog Boga Stvoritelja kao zajednica, a zajedničko je i djelovanje

Trojstvenog Boga. Tako rad nije više čin stvaralačkog samoostvarenja, nego mjesto društvenog djelovanja. Sam može malo učiniti, zato odnosi jesu ozračje gdje čovjek po drugom čovjeku postaje čovjek. Rad nije više ophođenje s aparaturom, nego stvaranje međuljudskih odnosa. Zato se teologija rada ne dovodi previše u odnos s pojedincem.

Čovjek – suradnik Božji (Post 2,15)

O radu kao čovjekovom zadatku imamo prikaz u Post 2,15¹³, gdje jahvist čovjekoliko, i zato jednostavno, opisuje rad kao čovjekov zadatak: „Jahve, Bog, uzme čovjeka i postavi ga u edenski vrt da ga obrađuje i čuva.” Autor se opet vraća na 2,8a gdje je govor o vrtu u Edenu – na istoku, i ponavlja 2,8b: „u nj smjesti čovjeka koga je napravio”. Autor se nakon opisa vrta vraća čovjeku i govori zašto je Stvoritelj stavio svoj stvor u Eden: „da ga obrađuje i čuva”. Svrha čovjekovog boravka prije se negativno odnosila na svu zemlju: „i nije bilo čovjeka da je obrađuje” (2,5). Čovjek treba raditi i čuvati je, a to je u suprotnosti s proširenom predodžbom o raj. No predodžba o užitku nije svojstvena SZ-u. Ne spominje se tu čudo raslinja i užitak osjetila, već je tu rad kao čovjekovo određenje. Čovjek je stvoren, dakle ima odnos prema Stvoritelju. On je od zemlje i obdaren je Božjim životnim dahom. Po prirodi mu pripada rad i zajedništvo s drugim ljudima. Čovjek u vrtu radi. Nije postojalo, a nije se ni dalo predstaviti sretno stanje bez rada. Rad je ovdje bitan sastavni dio čovjekovog bivovanja. Život bez rada ne bi bio dostojan čovjeka. Post 1 govori da Bog stvara u ritmu: rad i odmor. Tako i čovjek od Boga stvoren ima svoj zadatak. Životni čovjekov prostor povjeren je čovjeku. I po jahvistu (Post 2–3) i po svećeniku (Post 1) čovjek nastavlja djelo stvaranja time što ga stavlja u svoju zaštitu. Rad pripada životnom prostoru koji je Bog povjerio i dodijelio čovjeku. Spominje se, međutim, dvostruka zadaća: obrađivanje i

¹³ Ibid.

čuvanje. Po Westermannu¹⁴ to treba uzeti dopunski kao pozitivno ostvarenje i profesionalno djelovanje, kao stvoriti i održavati, odnosno kao raditi i čuvati. Tako je tim tumačenjem obuhvaćeno svako ljudsko djelovanje. Čovjeku je taj rad bio veselje, a ne muka: čovjek nije bio tjelesno prisiljen, nego se rado po svojoj naravi prihvaćao rada. Tu još nema traga muci, frustraciji i otudenosti rada s čime je kao posljedicom grijeha povezana mukotrpnost, znoj i neuspjeh (Post 3,16–19). Rad nije kazna jer čovjek u svojem prvotnom stanju neiskvarenosti radi, ali nema traga nevoljkom podnošenju rada. Čovjekov napor pri radu jest funkcioniranje gospodstva koje mu je povjereno. Nigdje se ne govori da je posao koji je čovjek obavljao u edenskom vrtu bio nužan za njegovo životno uzdržavanje ali je, kao i kasnije, sigurno i onda jeo od rada svojih ruku. Rad je tako, po Post 2, Božja zapovijed. Dolazi od Boga, gotovo je sastavan dio čovjekovog stvaranja i odnosi se na okolinu koja ga okružuje. Rad je tako demitiziran, nije ljudska niti Božja kazna, nego pripada čovjekovom postojanju jer životni prostor koji mu je dodijeljen traži taj rad. Bog je dao čovjeku zemlju da je obrađuje; čovjek se rad uklapa u Božju stvaralačku gestu; čovjek iznosi na svjetlo bogatstva koja se kriju u stvorenim stvarima; čovjek svojim radom gradi sutrašnji bolji svijet. Tako obrađivanje i čuvanje zemlje, edenskog vrta, ima svoju autonomiju. Rad je nekako nužan sastavni dio u komunikaciji između Boga i čovjeka. Čovjekovo određenje radu jest dakle u skladu s Božjom voljom. Rad počiva na Božjoj zapovijedi i na njegovom djelu.

Rad — apostolska zapovijed (2 Sol 3,6–13)

Pavao, koji usprkos misionarskom radu sam zarađuje za svoj život, oštro se suprotstavlja onima koji zanemaruju rad. Zato on piše zajednici 2. Sol 3,6–13: „⁶Zapovijedam vam braćo, u ime Gospodina Isusa Krista da se klonite svakoga brata koji živi neuredno i ne po predaji koju primiste od nas. ⁷Ta sami znate, kako nas treba nasljedovati. Jer, dok bijasmo među vama, nismo živjeli neuredno: ⁸ničiji

kruh nismo badava jeli, nego smo u trudu i naporu noću i danju radili da ne bismo opteretili koga od vas. ⁹Ne što ne bismo imali prava, nego da vam sebe damo za uzor koji ćete nasljedovati. ¹⁰Doista, dok bijasmo uz vas, ovo vam zapovijedamo: Tko neće raditi, neka i ne jede! ¹¹A čujemo da neki od vas žive neuredno: ništa ne rade, nego dangube. ¹²Takvima zapovijedamo i zaklinjemo ih u Gospodinu Isusu Kristu: neka s mirom rade i svoj kruh jedu. ¹³Vama pak, braćo, neka ne dodija činiti dobro.” Ovaj tekst Pavao upućuje cijeloj solunskoj zajednici vjernika.¹⁵ U njemu opominje samo one koji ne žive od rada svojih ruku. To su ljudi koji žive bez reda, nemarno, lijeno i raskalašeno, što Pavao izražava riječju „a-taktos”, zato ih i treba opomenuti. Apostol polazi od sebe kad podsjeća na ono od prije poznato u 1. Sol 2,9: „Sjećate se, doista, braćo, našega truda i napora. Propovijedali smo vam Evanđelje Božje i radili noću i danju da ne bismo opteretili koga od vas.” Pavao ovdje govori autoritativno i zapovjednički. Na početku i pod kraj se pri tom poziva na ime Gospodina Isusa. Piše doduše protiv lijenosti i nerada nekih Solunjana, ali oslovljava cijelu zajednicu. Poziva jednostavno na crkveni red o dužnosti rada. Zapovijed potkrepljuje pragmatiskim načelom: Tko neće raditi, neka i ne jede! (2. Sol 3,10). Glavni motiv nužnosti rada jest Pavlov primjer. Njega treba nasljedovati. Pavao je sam zaradio. On im to doziva u svijest. Pavlova zapovijed potvrđena je već predajom (paradosis). Ono što apostol sada zapovijeda odgovara prijašnjem, a oboje odgovara uzoru koji treba nasljedovati. To je Pavlovo eklezijalno razmišljanje. Apostolskim autoritetom Pavao želi odstraniti zloupotrebu koja se od prvog pisma pogoršala. U pojedinačnom izlaganju Pavao nam prvo govori i poziva nas u svojoj zapovijedi na Kristov autoritet. Tripud dolazi zapovijed, a na

¹⁴ Usp. C. Westermann, str. 300–301.

¹⁵ Analiza konzultira komentare dotičnog mjesta kod W. Trilling, *Der zweite Brief an die Thessalonicher*, u nizu *Evangelisch-katholischer Kommentar zum NT*, Bd. 14, Neukirchen 1980. i G. Friedrich, *Der zweite Brief an die Thessalonicher*, u nizu *Das NT Deutsch*, Göttingen, 1976.

početku i na kraju pojačane su imenom Kristovim. Vjernici su braća pa i oni koji žive neuredno i mimo Pavlovog uputstva. Očekivali bismo da Pavao govori o predaji u procesu i nastanku jer on više puta govori o predaji koja ga obavezuje. No sada je njegova riječ odjednom predaja. Ta se predaja odnosi na određenu zapovijed o etičkom ponašanju, pojačana je povrhom toga osobnim Pavlovim primjerom i zato ima normativnu vrijednost. U 3,7–9 imamo negativno i pozitivno predstavljen Pavlov primjer. Prvo odstranjuje negativno: nije bio nemaran. Pozitivno zatim pokazuje Pavao svoj primjer: ono što je propovijedao to i prakticira. Riječ (nauk) i primjer pripadaju zajedno i međusobno se kod njega upotpunjuju. On je uzor i sam traži da ga nasljeđuju. Kao osnivač mjesne crkve posjeduje autentično svjedočanstvo kao mjerilo kršćanskog ostvarenja. Za evanđelje se zalaže bez koristoljublja (1. Sol 2,9) tako da svojim radnim životom čini protuuslugu za stan i hranu. Uz naviještanje on dakle preuzima teret rada, protivno neurednima, da kao uzor potakne Solunjane na nasljedovanje. Po sebi Pavao bi imao pravo na zaradu, ali svojom radošću on je htio postati Solunjanima uzor (typos). Redak 3,10 govori da svakidašnji moral traži rad. Pavao spominje tradicionalnu rečenicu: Tko neće raditi, neka i ne jede! To je mudra izreka, a ne neki citat iz književnosti. Pavao, vjeran starozavjetnom i židovskom shvaćanju, cijeni manualni rad. Rečenica je potekla od Pavla ili je kao poznata preuzeta. No izreka krije i opasnost. Jer što je onda s onima koji uistinu ne rade, kao bolesni, stari ili djeca. Naglasak je međutim na „neće” (ou thelei). Zajednica uistinu ne postoji zato da dijeli milostinju, ali prema potrebama crkva je razvila uzornu karitativnu djelatnost. Ovdje u Pavlu nemamo ništa fanatično. Naprotiv, Pavao želi naglasiti da živo iščekivanje paruzije znači i potpun angažman u zemaljskim zadacima. Pavlu je uspjelo da naglašavanjem dužnosti rada isključi fetišizam rada, a isto tako rad se ovdje ne slavi kao bogoslužje. Povod pisanja imamo u 3,11 što bi trebalo stajati na početku. Pavao kao da prvi put čuje vijest da u zajednici vlada nerad i nered. Ponašanje je prikazano općenito i bez pravog kolorita. Eto, oni su neaktivni gdje

bi trebali biti aktivni, a zauzeto radini gdje treba vladati opuštenost. Završetak (3,12) govori konačno da oni koji su zaneseni ponovnim Kristovim dolaskom, zapostavljaju rad. To se ne smije trpjeti: rad pripada u red zajednice. Ne smije se biti na teret zajednici. Samo se ono jede u miru što se čestito privrijedilo. Pavao nam daje uputstvo za dnevne dužnosti radnog građanskog života. Pavao dakle u 2. Sol 3,6–13 odstranjuje suzdržanost o radu. Građanska marljivost i radni etos jesu i kršćanske kreposti. Reda i rada trebaju se pridržavati i domaći i pridošli. Pavlov je primjer tako neosporan da je to u stvari predaja. Ona je upućena protiv lijenih.

TEOLOGIJA I ETIKA RADA

Teološko vrednovanje rada upućuje na klasičnu teologiju rada pedesetih godina kad je ona počela davati svoj stvaralački prilog radu. Svoje je shvaćanje crpila iz biblijskog pristupa radu, gdje čovjek kao slika Božja prima zapovijed da zagospodari živom i mrtvom prirodom. Treba vladati nad svim stvorenjima i podložiti zemlju. Tako je on u neku ruku djelatniji u stvaranju bilo kao suradnik bilo kao nastavljivač Božjeg djela. Čovjek na radu suradnik je Boga Stvoritelja. Stvaranje nije samo stvar početka. Bog stvara i danas. Bog stvara trajno. To znači da se njegov stvarateljski čin ostvaruje u našem i po našem ljudskom djelovanju. No to ne znači da ljudi svojem djelovanju, osobito profanom zemaljskom i svakidašnjem, trebaju stalno davati pobožne nakane. Radi se naime o jednom te istom zahvatu koji je potpuno od Boga i potpuno od čovjeka. Kad radimo mi, Bog stvara u nama i po nama. Što ljudi više rade, to je Bog više stvoritelj. Čovjek gradi svoju povijest kad surađuje s Bogom. Čovjek je po Božjem planu pozvan da svojim radom usavrši stvaralačko Božje djelovanje. Rad stvara nove situacije i pridonosi buđenju određenih mentalnih držanja kao što su svijest vrijednosti, zadovoljstva i ponosa. Istina, čovjek se radom prvotno brine za uzdržavanje. No to je malo. I životinje normalno preživljuju i to zakonom nasljeđivanja svojih nagona. U radu se na vrlo snažan način očituje ono po čemu se čovjek razlikuje

od prirode i po čemu je nadvisuje. Rad nije samo ostvarenje samog sebe, ne radi se dakle samo o zadovoljavanju osobnih potreba nego je to most za zajedničke veze, za skladan suživot. Istina je naime da se teologija stvaranja nastavlja u teologiji rada. Rad sam po sebi nije sposoban da sam sebe definira. Radu se pristupa kao složenoj čovjekovoj stvarnosti. Teologija rada, novost prije nekih dvadesetak godina, prolazi danas kroz izvjesnu krizu ukoliko se naglašavaju novi aspekti i daju se sasvim praktična pastoralna usmjerenja umjesto spekulativnih pa i isključivo biblijskih izlaganja. Ima tome više razloga. (a) Opasnost je ako je rad sam po sebi odlučujući, opasnost je ako se vrednuje samo radinost i privređivanje jer onda se njegovim visokim i moćnim ostvarenjima može ideološki manipulirati. Tome može poslužiti jednostrano i izdvojeno biblijsko tumačenje čovjeka kao stvaraoca. On to i jest, ali isto se tako govori o relativnosti samog rada, naglašena je ambivalentnost rada s pozitivnim ali i pesimističnim prizvukom, a osobito se uzdiže i često pretpostavlja radinost kao čovjekova vrlina polazeći od samog Krista, otkuda imamo niz praktičnih naputaka. Izdvajanje samo stvaralačkog elementa moglo je proizaći, dakle, samo iz bibličizma i može se ideološki iskoristiti, ali ne odgovara cjelokupnoj biblijskoj poruci o radu, gdje ni ona ništa ne slutiti o modernoj problematici. (b) Čovjek nije samo pozvan da nastavi Božje djelo nego i da ude u Božji počinak (Izl 20, 8–11; Hebr 3,7–11). Sabat i drugi blagdana govore da mirovanje u apsolutnom smislu jest veliko dobro i da rad nije apsolutan. Ta pozitivna datost dobro je objašnjena u posljednjoj enciklici o radu: „Čovjek treba nasljedovati Boga i kad radi i kad se odmara, jer je Bog sam htio predstaviti svoje stvaralačko djelo u obliku rada i odmora.”¹⁶ (c) Biti danas stvaralac nije jednoznačno jasno. Tko može danas reći „Ja sam stolar, strojar...” kad radi samo dio cjeline. Nitko ne može reći da je napravio kuću, auto. Ne postoje više zanimanja u strogom smislu jer jedva je tko majstor svojega djela. Tako čovjek ne uživa zadovoljstvo obavljenog djela, ne zna za koga radi i rijetko se sam time koristi. (d) Temeljno je ljudsko pravo svakoga na rad, no tu kao da ne vrijedi pretpostavka jer rada

orijentacije

de facto nema za sve. Najveća je muka nemati posla. Postoji aktualna besposlenost, a isto tako opasnost da mladi naraštaji nemaju sigurnost da će dobiti posao. Tu nastaje pravo psihološko otuđenje frustracije zbog sadašnjeg stanja i straha pred budućnošću.

Obraćajući se čovjeku teologija rada susreće se nužno sa slobodom, *etičkim izborom* i moralnim redom. Uz blagoslov na početku postoji i sjena prouzročena čovjekovim slobodnim izborom. Otada je rad praćen i mučninom. Od početka imamo i pesimističku stranu rada, pa se već od stvaranja radu pristupa etički. Rad sam ne može odlučiti o svijetu, a još manje o Božjoj vladavini. Pripremamo je radom i utjelovljenjem u trojstveno bivovanje. Tako rad doprinosi izgradnji Božje vladavine ukoliko ga naša sloboda uspije usmjeriti i njime ovladati prirodom. Ono što je bitno u procjeni njegove posljednje kvalifikacije u redu humanosti dolazi mu od realnosti koje se razlikuju od njega, tj. od etičkog izbora. Rad je slobodno vođenje. Zato znamo biti i slobodni od rada da bismo ga uspješnije i rado obavljali. Odlučujuće je pri tom usmjerenje koje mu dajemo i korist koja se za čovjeka rodila. Često i ne slutimo da rad sve više ukazuje da naše društvo postaje sve složenije kao znak situacije kolektivnog morala. Teologija i etika grade mostove i susreću se u radu ondje gdje su na djelu solidarnost i milosrdna ljubav.¹⁷ Iz vjere nastojimo razumijeti integralni humanizam.¹⁸ Rad je izričaj moralnog izbora onih koji rade i onih koji o njemu odlučuju. Pristupiti etički radu znači prvo ga podijeliti pa makar radi toga bila potrebna i skraćanja radnog vremena. Nedostatak radnih mjesta može opet dovesti do izražaja zapostavljena područja kao odgoj, brigu za stare osobe. Otudenosti rada mogu se prilično nadvladati razvijanjem dobrih međuljudskih odnosa i djelatnosti u slobodno vrijeme. Kao kršćani

¹⁶ Enciklika o radu *Laborem exercens*, 25.

¹⁷ Usp. H. JUROS, *Wovon handelt die Theologie der Arbeit*, Internationale katholische Zeitschrift 13 (1984) str. 120–121.

¹⁸ Taj izričaj upotrebljava Pavao VI. u enciklici *Populorum progressio*.

trebamo rad promatrati k tome i stvaralački, spasenjski i eshatološki.

DUHOVNOST RADA I MLADI

Radu se danas pristupa pastoralno-biblijski. Izabran je put prevladavanja prokletstva koje se usidrilo od prvog grijeha. Polazi se od prvog evanđelja o radu iz Post 1–3. Prelazi se na evanđelje rada u Kristovom životu, Pavlove poruke imaju ključnu važnost za moral i duhovnost rada. Imamo, dakle, ispravno shvaćanje da je na koncu rad na neki način sudjelovanje u stvaranju, ali onako kako je zamišljeno u novom stvaranju dolaskom Isusa Krista. Rad se tako shvaća u kontekstu utjelovljenja, otkupljenja i očekivanja Božje budućnosti. Po utjelovljenju ulazi Bog u stvarnost rada, ne gubi se u njemu, nego podržava njegovu autonomiju. Isus izravno ne govori o radu, ali je u životu zaradivao za kruh i tako posvetio svaki rad i potvrdio biblijski duh rada. Bog po utjelovljenju preuzima na sebe sve ljudsko. Bog postaje čovjek da bi čovjek postao više čovjek. I čovjek, udružujući sebe i svoj rad Kristu, sudjeluje na plodu utjelovljenja kako sadržajno govori II. vatikanski sabor:¹⁹ „Štoviše, držimo da se čovjek prikazujući Bogu svoj rad, pridružuje otkupiteljskom djelu Isusa Krista, koji je radeći u Nazaretu vlastitim rukama, dao radu uzvišeno dostojanstvo.” Križem i uskrsnućem – kraće rečeno, otkupljenjem – učinjena je pretvorba odnosa i humanizacija svijeta. I svaki je čovjekov posao u tom svjetlu doprinos preobrazbi i humanizaciji. Zato i posao koji je neminovno ugrađen u duhovnost rada, otkupljujući s uskrsnim Gospodinom, doprinosi građenju nove budućnosti kod Boga. Pastoral je tako usmjeren na budućnost i mlade.

Rad i mladi imaju dosta dodirnih točaka. Rad kao bavljenje, međutim, nije specifikum mladog čovjeka. On se bavi radom sezonski ili privremeno. Obavlja ga kao praktikum ili pomaganje. Naprotiv, može se reći suprotno da mladi ne rade ukoliko se ne uzdržavaju sami, radom ne stvaraju radne odnose, ne sudjeluju u raspodjeli rada i njegovih uvjetovanosti. A upravo su oni životno povezani radom. Spremaju se za rad. Preuzet će odgovorna mjesta. Doprino-

sit će napretku koji se postiže radom. Pred njima je rad. Zato su oni pogođeni svim otuđenjima koja prate rad i ljude. Uistinu možemo reći da ih osobito boli da smo rad, kao svoju najvišu vrijednost, često srozali na razinu pukog sredstva za stjecanje materijalnih dobara.²⁰ Destabilizacije i krize u nacionalnim i svjetskim ekonomijama, ograničenost energetske i proizvodne izvora, nedostatak posla, mehanizacija, specijalizacija, otuđenost proizvoda od radnika viju se kao sivi oblaci nad mladim naraštajima. Usmjerenost prema budućnosti, poticaji i mladenački ponos ne vodi ih očajanju, nego privode ozbiljnosti. Ideološka nadogradnja i kratkotrajna iskapčanja bijeg su a ne suočnje sa stvarnošću. Informiranost i pokoje pozitivno ili loše iskustvo i usmjerenost u budućnost govore da je rad važan činilac i pokretač mladih nastojanja. Mladi traže i bore se za humanizam konkretnog čovjeka, za rješavanje njegove sudbine, za pobjedu svega najboljega i najplemenitijega u čovjeku, za vlast njegovih stvaralačkih ruku i stvaralačkog duha.²¹ Osobito je u mladom životu vrijeme određeno ritmom napretka za koji se osjeća sposobnim. Imamo bezbroj vijesti o napredovanju u procesu čovjekova ovladavanja nad silama prirode. Radu su tako često oduzete njegove opasnosti i degradirajući značaj. Čovjek je mnogo toga poduzeo, sposoban je da preoblikuje prirodu do te mjere da u njoj stvara jednu novu prirodu, kao neki svoj novi svemir. Priroda postaje čovjekov ljudski bitak i, humanizirajući prirodu, čovjek postaje više čovjek. Bog nije stvorio gotov svijet u koji bih došao ja da se ponašam kao gledalac. Čovjek je suradnik u progresivnoj organizaciji svijeta u kojem on kao čovjek treba biti demiurg i svijest. Čovjek je do te mjere u svijetu da, izgrađujući svijet, čovjek dovršava sebe. Pionirski pothvati u radu, otkrićima i napretku, upoznavanje i dnevno korištenje dobara u civilizaciji rada, u mladom čovjeku

¹⁹ Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* II. vatikanskog sabora br. 67.

²⁰ Usp. F. PEDIČEK, *Glad mladih za vrijednostima*, *Encyclopedia moderna* 1 (1967), br. 2, str. 26.

²¹ *Ibid.*

već unaprijed rađa zadovoljstvom i voljom da ga se i sam prihvati. No on želi biti originalan. Hoće nastupiti izazovno. Znade mladi čovjek da je rad, svaki rad, i onaj na polju i u radionici i u tvornici, trenutak zadovoljstva. Baš je rad bio povod i njega se popraćivalo, i za njega se izmišljalo i stvaralo recitale, pjesme, što će reći da je lijep i nezamjenjiv odraz poleta i mladenačke raspjevanosti. Naime, i rad ima svoj rast i ritam. Mladi rado prihvaćaju egzemplare, izazove, znaju biti romantični, gotovo uvijek imaju smisao za ideale, ali u većini slučajeva oni su realni. U svojim iskustvima i ponašanjima oni traže poštenog, humanog i zanijetog čovjeka svjesnog svojeg poslanja i dostojanstva.²² Mladi imaju ideale i spremni su na žrtve. Zato im se ne smiju podrezati krila. Za život, onaj kasniji i radni, spremaju se radom. Prvo i najvažnije jest stručna sprema u školi i kod kuće. To je dužnost u prvom planu. U osobnoj se poduzetnosti stvara i osobna širina naobrazbe. Ne samo po dužnostima koje se katkada teško ili nužno nameću nego i slobodnim aktivnostima, osobito skupnim pothvatima, crkvenim zajedništvom, mladi se čovjek mjeri, skuplja i životno obogaćuje. Vraćaju se na izvore, traže korijene i bave se praprob-lemima čovjeka. Strema i grade za svoje potrebe i za svoje vrijeme nov moral, nova pravila, nov koordinantni sustav vrijednosti, ponajviše putem osobnog iskustva.²³ Takav rad nije prisila, nego put u budućnost. Ovakav razvoj, rast i suživot znade u eventualnoj krizi za zamjenu, djelomična frustracija nadopunjena je drugim uspjehom. I u radu, osobito radu mladih, prvo je i važno misliti.²⁴ Na misaonom području, a polazeći od iskustva drugih, moguće je sugerirati veću djelotvornost sposobnosti i mogućnosti. Treba razvijati potencijal snage koja se krije osobito u mladom čovjeku. Ispravno je i potrebno vježbati duh i volju. I to se događa ne u izvanrednim trenucima i sredinama, nego u tisuću malih svakidašnjih malenkosti. Važno je zato polje vježbanja: kako se pazi na red, izgled i obveze. Godine školskog spremanja idu i prolaze. Treba rasporediti vrijeme. Ono je dar i dobro ga je razumno upotrijebiti. Samo tako su sportaši, učenjaci ili državnici došli do vrhunca i samo se na taj način postaje ure-

dan, točan i u stanju da se odgovori interesu, obećanjima i zadacima. Mladi čovjek može i smije misliti na svestranost. Tome može udovoljiti ako zna isplanirati vrijeme. Svakoga dana treba odrediti što mora raditi i to neka radi mirno i dobro. Isplanirati znači misliti, pronaći vremena za korisno, posvetiti se hobbiju; ako je potrebno, treba skratiti vrijeme gledanja televizije, rasporediti izlaske ili ujutro ranije ustati. Na vremenu se može dobivati uvećanjem radnog programa. Djelovanje je ono najvažnije i vrhunsko. Znati se dosta naspavati nije lako, ali je neophodno potrebno za obavljanje drugih radova. Važno je da se čita i što se čita. Treba paziti na zdravlje. Njegovanje međuljudskih odnosa kod rodbine, prijatelja i u životnoj sredini razvija ophođenje, komunikaciju i međusobnu izmjenu. Radom se ostvaruje zapovijed ljubavi prema bližnjemu. Ljudi se okupljaju za rad. Upravo rad koji je upućen na društvenu datost može doprinijeti dijaloškom susretanju i međusobnom razumijevanju. Dakako da treba mijenjati i navike. Najvažniji je dan koji je preda mnom. I ne treba zaboraviti iznova započeti.

UPOTRIJEBLJENA LITERATURA:

1. Kao izvore treba spomenuti pastoralnu konstituciju o crkvi: *Gaudium et spes* na II. vatikanskom saboru i encikliku o radu: *Laborem exercens* pape Ivana Pavla II.
2. U poznatim biblijskim i teološkim rječnicima i leksikonima vrijedno je konzultirati članke i prave studije poznatih autora kao što su: Bauer, Bertram, Chenu, Clavier, Guillet, P. de Surgy i Vögtle.
3. Egzegeza i potrebno teološko vrednovanje biblijskih mjesta: Post 1,28; 2,15 i 2 Sol 3,6–13 služe se komentarima i analizama koje su poduzeli: Conzelmann, Friedrich, G. von Raad, Golub, Rebić i Trilling.

²² Ibid., str. 24

²³ Ibid.

²⁴ Praktična i sasvim konkretna uputstva mladima za rad napisao je O. SCHMITT, *Mut zu dir selbst, Tips für junge Menschen*, Kevelaer 1976, osobito u poglavlju: *Denken! Planen! Handeln!* str. 34–48.

4. Radu je posvećen cijeli 12. svezak teološkog časopisa *Concilium* za godinu 1982. i otuda izdvajamo sljedeći članak: PIANA, G. Arbeit: Segen oder Fluch, Segen und Fluch? *Concilium* 18 (1982) 479–755.
5. I drugi teološki časopis, *Internationale katholische Zeitschrift (Communio)* radu posvećuje br. 2, 1984. Naše teme tiču se članci: JUROS, H. Wovon handelt die Theologie der Arbeit, *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 116–123.
ROOS, L. Theologie und Ethik der Arbeit, *Internationale katholische Zeitschrift* 13 (1984) 97–115.

Sva su izlaganja u oba ova teološka časopisa zanimljiva, no malo se posvećuju klasičnoj teologiji rada i jedva dotiču biblijsku teologiju rada. Iz tih suvremenih napisa i enciklike Ivana Pavla II. vidi se da danas glavni naglasak leži na etičkom pristupu radu, koji

izlazi iz teologije stvaranja i ima jaku pastoralnu orijentaciju.

6. CHENU, M.-D. Rad i stvaranje, *Svesci* 1 (1967), br. 1, 12–13. *Théologie de la matière, Civilisation technique et spiritualité chrétienne*, Paris, 1968.
7. DUDA, B. Apostolsko djelo kao bogoslužje, *Prilog teologiji apostolata prema sv. Pavlu, Bogoslovska smotra* 33 (1963) 81–91.
8. GARDEY, B. Gradi li rad kraljevstvo Božje? *Svesci* 1(1967), br. 4–5, 19–22.
9. Radu se kao osnovnoj i složenoj datosti pristupa i dijaloški, pa je korisno spomenuti: PEDIČEK, F. Glad mladih za vrijednostima, *Encyclopedia moderna* 1 (1967), br. 2, 22–28; SCHMITT, O. Mut zu dir selbst, *Tips für junge Menschen*, Kevelaer, 1976; ŠKARIĆ, I. Govor, čovjek i univerzum, *Encyclopedia moderna* 4 (1969), br. 9, 79–82.